

O Novi Gorici in o okoliščinah njenega nastajanja

BRANKO MARUŠIČ

✉ branko.marusic@guest.arnes.si

Izvleček: Razlog za nastanek Nove Gorice je odločitev pariške mirovne konference (10. februar 1947) o poteku nove državne meje med Italijo in Jugoslavijo/Slovenijo. Meja je namreč središče Goriške ločila od zaledja, ki je po pogodbi v veliki meri pripadalo Jugoslaviji. Še predno je bila nova meja uradno potrjena, so se začele priprave, kako nadomestiti izgubo deželnega središča. Ob sodelovanju vlade Ljudske republike Slovenije je pripravo za izgradnjo novega mesta začel Okrajni ljudski odbor Gorica. Njegovi organi so najprej obravnavali predloge o lokaciji. Kasneje, ko je bila meja 15. septembra 1947 uresničena, je lokacijo potrdila republiška vlada, ki je tudi zadolžila arhitekta in urbanista Edvarda Ravnikarja, da pripravi idejni načrt za novo mesto. Bilo je locirano med postajo Gorica na progi bohinjske železnice, vzpetino Kostanjevica in opekarno na Solkanskem polju. Izgradnja Nove Gorice je bila naloga jugoslovanske države, ki je za izvajalce začetnih del, poleg poklicnih ustanov, predvidela tudi mladinske delovne brigade. Te so na gradbišče prišle v začetku meseca decembra 1947. Nova Gorica je nastala predvsem kot življenjska nuja in nadomestilo za izgubljeno stoletno središče Goriške, vsi drugi razlogi so bili drugotnega pomena.

Gljučne besede: Solkansko polje, Nova Gorica, OLO Gorica, Edvard Ravnikar

Ta prispevek želi počastiti stoletnico rojstva (Solkan, 16. avgust 1921) prvega novogoriškega "župana" Ludvika Gabrijelčiča.

Na podlagi arheoloških ostalin in nekaterih zapisov antičnih domoznancev ugibamo, katera narodnostno in jezikovno še neopredeljena človeška skupnost si je za svoje življenjsko bivanje izbrala tisti del današnjega zahodnega slovenskega prostora, kjer se reka Soča loči od svojega planinskega sveta in se nato združena z Vipavo razlije po ravninskem ozemlju do severnih obal Jadranskega morja. Dolini obeh rek sta ozemlju, na katerem se stikata, določili pomembno prometno in strateško vlogo. S tega vozlišča so pota vodila zlasti na sever ter na podonavski vzhod in na italjski zahod. Narava je tu prebivalstvu ponudila pašniške površine, plodno zemljo, sladko vodo in morje ter gozdna prostranstva. Zmerno in prijetno podnebje je pogosto ogrožal le zimski veter. Na levem bregu reke Soče, ob vznožju gore Škabrijel s Sveto Katarino, Svete gore (Skalnica) in Sabotina, je narava ustvarila tudi dobrih 150 metrov nad morjem ležečo vzpetino (gorico), na kateri in

okoli katere je nastajalo naselje, ki se je v jeziku Slovanov v začetku 11. stoletja imenovala Gorica.¹ Naselje je najprej kot trg nato kot mesto s svojim statutom postajalo središče fevdalne posesti (prvotno je vloga središča domnevno pripadala gradu/utrdbi pri ali v današnjem Solkanu), razprostrte med rekama Soča in Vipava ter goratimi predeli Trnovskega gozda. Gorica je imela idealno lego in središčno vlogo, ki jo je ohranila nato še skozi stoletja in je bila kasneje (1947) izhodišče tudi pri določanju lokacije Nove Gorice.²

¹ Peter Štih, »Villa quae Sclavorum lingua vocatur Gori-za«. Študija o dveh listinah cesarja Otona III. iz leta 1001 za oglejskega patriarha Johannesa in furlanskega grofa Verihena (DD. O. III. 402 in 412). Nova Gorica, Goriški muzej, 1999. Delo je izšlo tudi v nemškem in italijanskem prevodu.

² Temeljna dela o nastajanju in gradnji Nove Gorice: Igor Vrišer, Nastanek in razvoj Nove Gorice. Geografija nastajajočega mesta. V: *Geografski vestnik* (Ljubljana) 21/1959, str. 45–78; Id., Ob desetletnici Nove Gorice. V: *Geografski obzornik* (Ljubljana), 5/1958, št. 2, str. 1–5; Cvetko Nanut, Ob 25-letnici najmlajšega mesta ob naši zahodni meji. V: *Srečanja* (Nova Gorica), 7/1973,

Nastanek Gorice in razvoj ozemlja, ki mu je bila središče, je bil utemeljen v naravi pokrajine in njenega celotnega značaja.³ Tako je mesto samodejno dalo ime nastajajoči pokrajini, ki je obsegala dobršen del Posočja in je skozi stoletja menjala svoj obseg in meje. Goriška je bila mejna dežela in pomembno področje prav zaradi svoje naravne prehodnosti med Balkanom in Apenini in obratno.

št. 25–26, str. 7–9; Zdravko Mlinar, Humanizacija mesta. Sociološke razsežnosti urbanizma in samoupravljanja v Novi Gorici. Maribor: Obzorja, 1983; Edvard Ravnikar, Nova Gorica po 35 letih. V: *Arhitektov bilten* (Ljubljana) 8/1984, št. 68–69, str. 43–46; Dragica Ukmar, Začetki gradnje Nove Gorice. V: *Kronika* (Ljubljana), 41/1993, str. 18–37; Metka Nusdorfer Vuksanović, Ko so na solkanskem polju še orali. V: *Zbornik Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici. Ob 30-letnici ustanovitve*, Nova Gorica, Pokrajinski arhiv, 2002, str. 219–244; Ab initio. Moderne ideologije in izgradnja novega urbanega prostora: zgodovina, arhitektura in perspektive kulturnega turizma v Novi Gorici in Raši. Koper, Annales 2015; Narodu Gorico novo bomo dali v dar. Ob sedemdesetletnici Nove Gorice. Nova Gorica, Območno združenje Zveze borcev, 2017; Branko Marušič, Kako so pripravljali gradnjo Nove Gorice. V: *Razpotja Nove Gorice 1947–2017*, Razpotja (Nova Gorica), 2017, str. 6–11; Isti, O nastajanju Nove Gorice. V: *Umetnost na stičišču kultur, Umetnostnozgodovinski oris Mestne občine Nova Gorica*. Ljubljana, Založba ZRC, 2020, str. 12–19 (protokolarna izdaja, str. 8–15); Tomaž Vuga, Projekt: Nova Gorica. Ljubljana, Založba ZRC, 2018; Isti, Nova Gorica in njen prostor. V: *Mapiranje prostorov modernističnih mest v kontekstu načel CIAM-ove Atenske listine*. Ljubljana, Založba ZRC, 2020, str. 8–27.

Ob raziskovalnem projektu, ki ga je v letih 2018–2020 izvajal ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Mapiranje urbanih prostorov slovenskih mest v zgodovinskem okviru. Modernistična Nova Gorica in njeni konteksti – Modmapng (Mapiranje modernistične Nove Gorice) in ob mednarodni konferenci, povezani z omenjenim projektom, je izšel *Zbornik prispevkov mednarodne konference Mapiranje prostorov modernističnih mest v kontekstu načel CIAM-ove atenske listine* (Ljubljana, Založba ZRC, 2020) in zbornik *Umetnost na stičišču kultur. Umetnostnozgodovinski oris Mestne občine Nova Gorica* (Ljubljana, Založba ZRC, 2020), in sicer v poljudnejši in v obliki protokolarne knjige za Mestno občino Nova Gorica.

³ Branko Marušič, Nastanek in razvoj Goriške mestne naselbine. V: *Primorski čas pretekli. Prispevki za zgodovino Primorske*, Koper, Lipa, 1985, str. 9–21; Id., »Gorica, draga domovina mila! V: *Od Maribora do Trsta*, Maribor, Pedagoška fakulteta, 1998, str. 27–33; Id., Skozi preteklost Goriške, Ob tisočletnici prve omembe Gorice in Solkana ter ob tisočletnici zametka Goriške. Nova Gorica, Mestna občina, 2001.

Prehodnost je pomenila tudi prehajanje, prenašanje in vpliv civilizacijskih prvin, kar se je zrcalilo v vseh sestavinah družbenopolitičnega življenja (gospodarstvo, pravni red, folklor, jezik, umetnost, arhitektura itd.)

Po letu 1500 je Goriška postala kot poknežena grofija avstrijska dedna dežela in je to vlogo tudi odigrala do konca leta 1918. Gorica, ki je po prvi svetovni vojni pripadala italijanski državi, je svoj položaj pokrajinskega središča ohranila do septembra 1947, ko je bila ta zgodovinska dežela na podlagi mednarodnega sporazuma (pariška mirovna pogodba, 10. februar 1947) z državno mejo porazdeljena med Italijo in Jugoslavijo/Slovenijo.

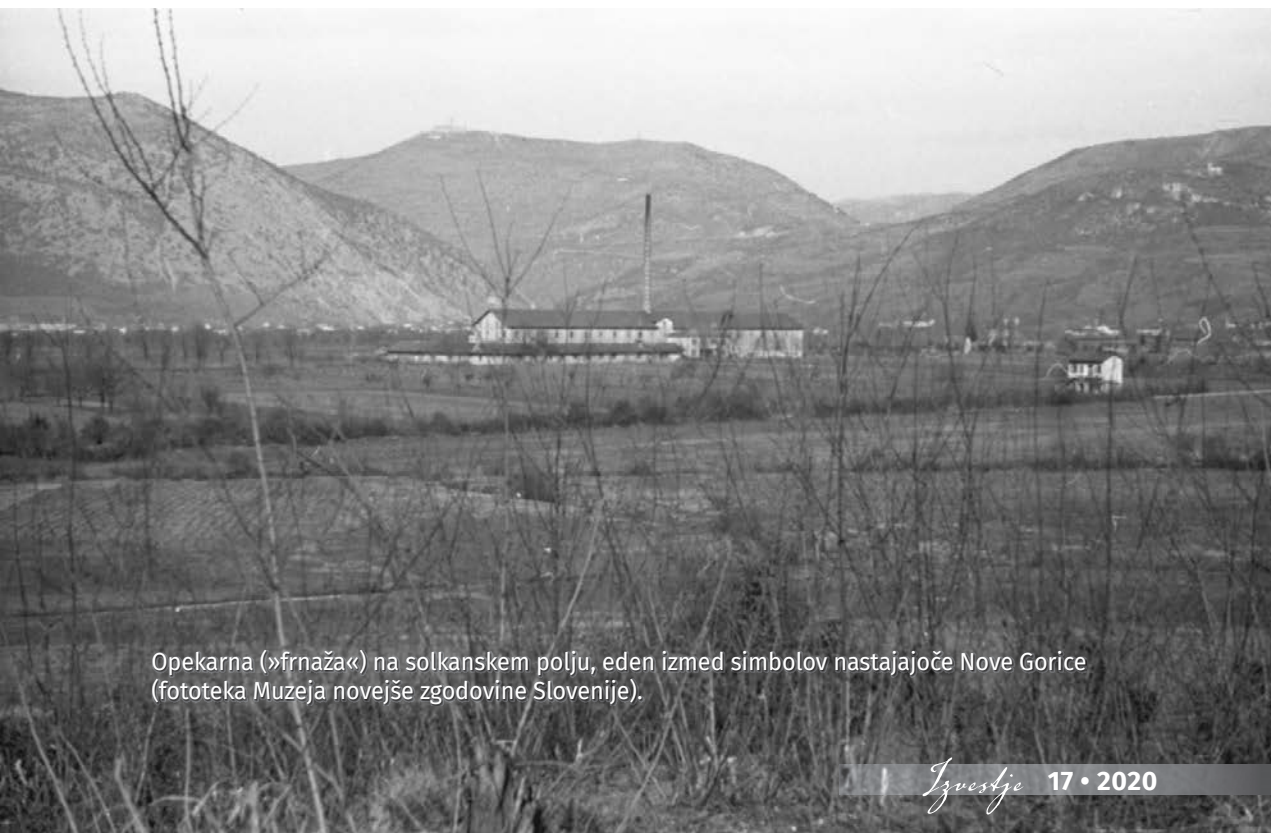
Gorica je bila stoletja središče narodnostno mešane dežele, v kateri so predstavljali Slovenci približno dve tretjini njenega prebivalstva, tretjino pa Italijani oziroma Furlani. Ti so naseljevali predvsem ravninske predele, Slovenci pa so živeli v goratih predelih, a so z njihovimi ravninskimi naselji ustvarili sklenjen »slovanski obroč« okoli Gorice. V deželnem glavnem mestu so prevladovali Italijani in v manjši meri, a zelo vplivno tudi Nemci. Slovenci se zaradi stoletja dolge podrejene družbenopolitične vloge niso uveljavili kot pomemben mestotvorni dejavnik. To nalogo so začeli pridobivati z razvojem in uveljavljanjem slovenskega narodnostnega vprašanja zlasti od sredine 19. stoletja dalje. Pri tem je bilo temeljno gonilo prizadevanje za enakopraven položaj v javnem življenju in posebej stremljenje, da dosežejo take dolgoročne družbenopolitične cilje, kot bi bila upravna združitev prostora, na katerem so Slovenci živeli – zedinjena Slovenija. V to upravno celoto je po prepričanju slovenskega političnega vodstva sodila tudi Goriška z narodnostno mešano Gorico vred, saj naj bi o narodnostni pripadnosti mesta odločalo predvsem njegovo slovensko zaledje.

Udejanjanje slovenskega političnega programa je temeljilo na gospodarskih, kultur-

nih in na drugih družbenopolitičnih oblikah razvoja ter se je na Goriškem soočalo s podobnimi tendencami tamkajšnjih Italijanov. Ti so svoje politično delovanje gradili tudi na ideji italijanskega preporoda (risorgimenta), ki je v združeno Italijo vključevala, zaradi narodnostnih in strateških razlogov, tudi dežele ob severovzhodnih obalah Jadranskega morja, ne glede na to, da niso bile povsem naseljene z Italijani, da so bile narodnostno mešane ali pa izključno slovanske (Slovenci, Hrvati). Od tod politična soočanja na Goriškem in v ostalih predelih Avstrijskega Primorja (Trst, Istra), kamor je sodila Goriška. Ti mednarodni nespোরazumi po načelu, da so Slovenci na primer le prebivalci Gorice (Sloveni in Gorizia) in ne goriški Slovenci (Sloveni di Gorizia), so dosegli svoj vrhunec v letih pred prvo svetovno vojno.

V to svetovno vojno in politični spopad je Italija vstopila, potem ko je za tako odločitev z londonskim tajnim dogovorom (26. april

1915) prejela zagotovilo, da bo pridobila vsa tista ozemlja Avstro-Ogrske, ki so bila vključena v program dokončnega zedinjenja Italije. V ta program so sodila tudi s slovanskim prebivalstvom naseljena ozemlja, ki jih je Italija nato po končani vojni okupirala in pridobila pod svojo suverenost z Rapalsko pogodbo (12. novembra 1920). Slovenska oziroma jugoslovanska stran si je pred tem v mednarodnih forumih zama prizadevala, da bi s Slovenci in Hrvati naseljena ozemlja prešla v jugoslovansko kraljevino, da bi se tako tudi uresničeval program Zedinjene Slovenije. Pri tem dokazovanju niso pripomogle niti demografske in niti narodnostne statistike, ki so govorile v prid slovenskim oziroma jugoslovanskim zahtevam. Prav tako tudi ne gospodarski in kulturni razvoj, ki je Goriško in njegovo glavno mesto postavil na najvišje mesto med slovenskimi deželami. Doseženo je v veliki meri uničilo dogajanje prve svetovne vojne, zlasti v Posočju.

Opekarna (»frnaža«) na solkanskem polju, eden izmed simbolov nastajajoče Nove Gorice (fototeka Muzeja novejšje zgodovine Slovenije).

Boj za meje na slovenskem zahodu se je ponovil tudi po drugi svetovni vojni. V diplomatsko borbo je slovenska oziroma jugoslovanska stran vstopila v zmagovalnem taboru, v družbi držav, ki so porazile fašistično Italijo, nacistično Nemčijo in japonsko cesarstvo. V to družbo je bila slovenska in jugoslovanska stran vključena predvsem zaradi odločnega partizanskega upora zoper okupatorje ozemlja jugoslovanske države. Program Osvobodilne fronte slovenskega naroda, ki je pričela upor, je vključeval tudi boj za Zedinjeno Slovenijo. Slovenci so sicer imeli tedaj še nekaj programov in načinov, kako doseči spremembo slovenskih meja. Svojevrstna vloga, ki jo je Italija odigrala med vojno in po njenem koncu, je nakazovala, da boj za spremembo državnih meja med Italijo in Jugoslavijo po drugi svetovni vojni ne bo lahek in da se bo treba razmejivti po narodnostni črti, kar je zahtevala slovenska oz. jugoslovanska stran, odreči. To se je pokazalo že v začetku

julija 1946, ko je svet zunanjih ministrov zavezniških držav sprejel francoski predlog razmejitve med Italijo in Jugoslavijo. Ta predlog je Gorico dodelil Italiji, za Trst pa je bil določen poseben mednarodni status. Kljub razočaranju, ki ga je prinesla v obmejno prebivalstvo taka odločitev, je živelo upanje, da predlog razmejitve ni dokončen, da se mu je treba zoperstaviti in pri tem hkrati tudi pomisliti, kako za slovensko zaledje nadomestiti izgubo Gorice. O tem so razmišljali in načrtovali leta 1946 pri Poverjeništvu Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko Primorje in Trst, delovalo je v Ajdovščini, ki je bila takrat središče cone B Julijske krajine, v začasni upravi jugoslovanske armade.⁴

Po podpisu mirovne pogodbe je gradnja in ureditev novega mesta, nadomestila za Gorico, postala stvarnost in ni slučaj, da je bil ta

⁴ Pokrajinski arhiv Nova Gorica (odslej PANG), Zbirka gradiva o Novi Gorici (fond 61).

Cesta čez Kostanjevico, ki je preko Pristave v začetku leta 1949 povezala prostor, kjer je nastajala Nova Gorica s Šempetrom pri Gorici (fototeka Muzeja novejšje zgodovine Slovenije).

podpis povezan z upravno reformo v coni B Julijske krajine 11. februarja 1947. Le dan po podpisu pariške mirovne pogodbe je bil v Ajdovščini na zboru odposlancev tistega dne razpuščenih okrajev Vipava in Grgar ustanovljen nov oblastni organ Okrajni izvršni ljudski odbor (OILO) Gorica (kasneje OLO Gorica). Njegov predsednik Bogomil Vižintin je tega dne govoril tudi o novem središču goriškega okraja, ki naj bi bilo zgrajeno tik ob Gorici, ležeči v Italiji.⁵ Iz Vižintinovega z navdušenjem sprejetega govora je mogoče sklepati, da je bilo morda tedaj v organih oblasti (krajevne, republiške in zvezne) že določeno, kje bo zgrajeno novo mesto, potem, ko so verjetno izpadli iz izbora tako Ajdovščina kot Ajševica ali celo Tolmin. Takrat je v javnosti še vedno tlelo upanje, da meja ni dokončna. Tudi ni znano, kdo je in če je vodstvo goriškega okraja sploh zadolžil, da pričena s pripravami za izgradnjo novega mesta. Je to bila le spontana želja okrajnih politikov in je bil Vižintinov predlog o gradnji morda le preuranjen? Ivan Kraigher iz takratnega upravnega organa na področju gradbeništva v coni B se je ob petindvajseti obletnici Vižintinovega nastopa spominjal, da so od 11. februarja 1947 dalje »začele teči priprave... za gradnjo Nove Gorice«.⁶

Na OLO Gorica so pričakovali, da bo pobude in napotila o gradnji uresničevala in začetna dela vodila slovenska vlada. Ker se to takrat ni zgodilo, je izvršni odbor OLO Gorica od »merodajnih faktorjev prejel nasvet, da iniciativo dela vzame v svoje roke«, čeravno se je sicer zavedal, da sodi naloga v pristojnost republiške oblasti.⁷ Tako je vodstvo okraja tedaj samoiniciativno prevzelo nalogo, da pripravi vse za gradnjo mesta, ki naj bi nadomestilo Gorico. Pri načrtovanju so se

srečevale krajevne pobude z napotili, ki so prihajala od republiške vlade, a ne v tolikšni meri, da bi bili merodajni v coni B zadovoljni. Poverjeništvo in druge ustanove v coni B so imele stike z vladnimi organi v Ljubljani in tako ni bilo ovir zaradi še vedno obstoječe meje med cono B Julijske krajine in Jugoslavijo/Slovenijo.

Ivan Kraigher, ki je 1. marca 1947 postal referent za izgradnjo in obnovo pri gospodarskem odseku okraja Gorica, se je spominjal, kako se je tedaj lotil priprav za izgradnjo novega središča in pri njih do septembra 1947 tudi intenzivno sodeloval. Bil je gonilna sila in pravi junak dela, kakor ga je kasneje imenoval prvi urbanistični načrtovalec »nove Gorice«, rojak s Slapa pri Vipavi Božidar Gvardijančič. Kraigher je tudi predlagal, podobno kot Gvardijančič, da se ustanovi, očitno zaradi nezainteresiranosti slovenske vlade, poseben v okrilju OLO Gorica delujoči odbor za gradnjo novega mesta. Ta predlog se je 18. aprila 1947 tudi uresničil.⁸

Na tem mestu je vredno opozoriti na dejstvo, da je za potrditev kakega podatka iz spominov ali pa vesti, ki je krožila v javnosti, lahko zaman vsako iskanje med arhivskim gradivom. Bili so namreč tudi ustni ali telefonski dogovori, ki so ustvarjali pomembne odločitve, pa niso zapustili zapisanih sledi. Zato tudi še ni ugotovljeno, kdaj se je v organih oblasti na krajevni, republiški ali zvezni ravni prvič pojavila beseda o gradnji novega mesta, predvsem kot dejstvo in ne več kot le razmislek. Zdi se, da je bilo kar nekaj zmede in morebiti tudi čakanja, da se bo resnejše delo začelo potem, ko bo določena državna meja in uresničena mirovna pogodba.

Ko je minilo upanje, da bodo protesti zalegli in da bodo odgovorni morebiti spremenjali potek meje, je bilo že znano, »da Gorice ne bomo dobili«, se je spominjal že omenjeni Ivan Kraigher. Pri političnih oblasteh pa je

⁵ PANG, OLO Gorica–Nova Gorca, t. e. Zapisniki sej 1947–52, a. e. Zapisniki sej 1947–48.

⁶ Ivan Kraigher, Datum določitve o gradnji Nove Gorice. *Srečanja* (Nova Gorica), 71/1973, št. 37–38, str. 62.

⁷ PANG, OLO Gorica–Nova Gorca, t. e. 38, s. e. 4932.

⁸ PANG, OLO Gorica–Nova Gorca, t. e. 38, s. e. 3419.

zadrego ustvaril občutek nemoči, da bi se državna razmejitev končala v večji prid Slovencev in da je bila odpoved Gorici in odločitev za gradnjo njenega nadomestila v očeh javnosti dokaz diplomatskih nesposobnosti političnega vodstva in posledica njegovih napačnih odločitev in izbir.

Iz ohranjenega arhivskega gradiva (predvsem Pokrajinski arhiv Nova Gorica) izvemo, kako je OLO Gorica, pravzaprav njegov gospodarski odsek (referat za gradbeništvo in obnovo), na seji 6. marca 1947 spoznal potrebo, da se pričnejo ustanavljati stanovanjske zadruge v zvezi s predvidenimi velikimi deli za »novo Gorico«. ⁹ Sočasno je OLO Gorica poročal o območju in legi novega mesta in o upravni problematiki. Načrtna/planska komisija pri OLO Gorica je 20. marca 1947 pisala načrtni/planski komisiji pri predsedstvu vlade LRS, in jo spraševala, kako je z načrtom za gradnjo Gorice, pravzaprav novogradnjo pri Solkanu oziroma pri Šempetru pri Gorici. V pismu je tudi podatek, da se porajajo predlogi o kraju, kjer naj bi se gradilo novo mesto, zato je komisija prosila za pojasnilo, »ali naj se ljudstvo zainteresira, da bi prišlo do eventualnih predlogov z ozirom na dobro poznavanje lokalnih klimatičnih in drugih razmer«. ¹⁰ Eden izmed glasov, ki potrjuje zanimanje javnosti, je na primer tudi članek *Nova Gorica*, ki ga je Zdravko Jelinčič, profesor v Gorici (kasneje v Šempetru pri Gorici) objavil v *Primorskem dnevniku*. Med drugim je predlagal: »Na vsakem zemljevidu se opazi široko ravnino v obliki trikotnika vzhodno od Solkana (3 ali 4 km²). Ta ravnina je malo naseljena: na sredi je skoraj prazna, če izvzamemo opekarno. Ravno tu je mogoče zgraditi novo upravno in gospodarsko in kulturno središče goriškega okraja. Staro pokopališče, občinska last, je krasen trg, okoli katerega lahko v kratkem zrastejo poslopja nove Gori-

ce: prvenstveno upravna in šolska, potem pa zadružna v obliki hotelov, prodajalen in skladišč. Ta poslopja naj odgovarjajo vsem zahtevam moderne tehnike in naj dajo ton ostalim zgradbam: od teh prvih poslopij bo odvisen naravni razvoj središča.« ¹¹

Podobno konkreten je bil OLO Gorica v pismu, ki ga je že 26. marca 1947 naslovil na slovensko vlado. ¹² V tem dopisu je na prvem mestu omenjeno, da »iz prestižnih razlogov in na splošno željo prebivalstva, si je okraj nadel uradni naziv 'Okraj Gorica' in po Gorici se uradno naziva tudi naš Okrajni izvršni odbor, ki bo takoj po priključitvi prenesel svoj sedež na področje nove Gorice, ki naj bi zapopadlo ves preostali del mesta ter predmetij Solkan in Šempeter. To področje naj bi ohranilo tudi uradno svoj stari naziv 'Gorica!'« V taki Gorici: » bodo imela svoj sedež vsa večja podjetja, zadruge, uradi, šole in ustanove, okoli katerih se bo postopoma in načrtno razvijal nov center našega okraja. Gorica pa, ki je bila že od nekdaj središče našega gospodarskega, kulturnega in političnega zbiranja, bo ostala tudi še v naprej na svojem mestu in neovirano nadaljevala z izvrševanjem svoje zgodovinske funkcije. Mestni ljudski odbor, kot državni organ in mesto ne bi bilo vključeno v okraj in bi imelo pristojnosti krajevnega in okrajnega ljudskega odbora. Sestavljali naj bi ga še trije četrtini odbori in sicer: Solkan, Šempeter in Rožna Dolina. Prva dva odbora bi bila v mejah sedanjih ljudskih odborov, Rožna Dolina pa bi sestavljali severni goriški kolodvor, Kostanjevica, Pristava, predeli okoli Rdeče hiše in Rožna Dolina. Tako urejena nova Gorica bi štela 6.000 prebivalcev, vendar bi znalo število kmalu narasti na 9.000 prebivalcev.« OLO je pokazal na pomembno rešitev, kako Gorico rešiti za slovenski prostor in za Slovence. Zamisel je bila premalo pretehtana in ni niti z

⁹ PANG, OLO Gorica–Nova Gorica, t. e. 38, s. e. 711.

¹⁰ PANG, OLO Gorica–Nova Gorica, t. e. 38, s. e. 1522.

¹¹ *Primorski dnevnik*, 6. 4. 1947, št. 560.

¹² PANG, OLO Gorica–Nova Gorica, t. e. 38, s. e. 1960.

besedico nakazala način sožitja: dve Gorici tesno druga ob drugi, ločila naj bi ju državna meja, kar pa se v dopisu ne omenja. Tudi ni upoštevala določil mirovne pogodbe (ni dovolila gradenj tik ob meji), administrativna ureditev slovenskega dela se je vzorovala po avstroogorskem zgledu (Gorica-mesto, Gorica-okraj). Vlado so še prosili za mnenje, njen odgovor pa ni znan. Predlogi okrajnega vodstva so kazali na stoletno povezanost Gorice z njenim zaledjem in obratno. Poudarjanje toponima Gorica je bilo simbolično in z velikimi čustvenimi poudarki.

Kljub lokalnim prizadevanjem je vendar odločitev za njegovo izgradnjo moral potrditi državni in vrhovni politični organ. Za gradnjo Nove Gorice naj bi sprejel odločitev politbiro jugoslovanske komunistične partije, kot je povedal Ivan Maček Matija na slavnostni seji Skupščine občine Nova Gorica 9. septembra 1978.¹³ Ni pa navedel datuma, kdaj je zasedal in sklepal politbiro. Pač pa je politbiro slovenske komunistične partije o gradnji govoril na svoji seji 9. julija 1947. Že pred tem so o izgradnji novega mesta govorili 8. maja 1947 na prvi seji okrajnega komiteja KPS goriškega okraja. Vest o tem je bila neuradno posredovana agenciji Tanjug in tako je dnevni tisk poročal že naslednji dan: »*da se zgradi neposredno v bližini starega mesta Gorica nova Gorica. Pri okrajnem izvršnem ljudskem odboru goriškega okraja je bil že ustanovljen poseben delovni odbor z nalogo, da pripravi in izdela regulacijski osnutek za novo Gorico*«. ¹⁴ To je bila prva vest o nameravani gradnji novega mesta. Vse dotlej pa oblastni in politični organi v javnosti niso poročali o njihovih odločitvah, povezanih z nastajanjem

Nove Gorice; pri tem je pridevnik *nova* napisan z malo začetnico.

Delovni odbor, ki ga omenja agencijska vest z dne 9. maja 1947, se je rojeval na seji oddelka za gradbeništvo in obnovo gospodarskega odseka OLO Gorica 17. aprila 1947.¹⁵ Seja se je posebej posvečala nujnosti pričetka pripravljalnega dela za »regulacijo« novega naselja Gorica. To se bo moralo, zaradi geografskih, gospodarskih in prometnih razlogov, graditi v bližini Gorice. Na seji so obravnavali osnutek projekta, ki ga je izdelal ing. Božidar Gvardijančič in ugotovili, da je študija dobro premišljena in da odgovarja zahtevam moderne urbanistike. Gvardijančič je novo mesto postavil v bližino Šempetra pri Gorici. Omenil je, da zahteva regulacijski načrt veliko dodatnih osnovnih podatkov. Te naj bi zbral poseben stalni delovni odbor. V njem naj bi za področje zdravstva deloval dr. Franc Marušič, za kmetijstvo ing. Evgen Mayer, za industrijo in obrt Josip Štrukelj, za prosveto in kulturo Darinka Kočevar, za upravne zadeve Jordan Gorjan, za gradbeništvo Ivan Kraigher. V njem naj bi še delovala Rudolf Peric in Božidar Gvardijančič kot projektant. V duhu pričakovanih sprememb dokončnega poteka nove državne meje je bilo v odboru mesto tudi za Lojzeta Komjanca, podjetnika iz Gorice, deloval naj bi za področje prometa.

Prvi sestanek delovnega odbora je bil 24. aprila 1947 v Ajdovščini.¹⁶ Na sestanku je najprej Božidar Gvardijančič predložil svoj osnutek, ki ga je očitno spremljalo besedilo *Osnovne misli za študij programa Nove Gorice*. V njem tudi piše: »*Pri načrtu nove Gorice, ne gre za regularni načrt obstoječega mesta, temveč za povsem novo naselje, kajti niti Solkan niti Št. Peter in Vrtojba, taka kakoršna so ta naselja danes, ne morejo zadostiti niti osnovnim potrebam centra Slov. Primorja.*

¹³ PANG, Zbirka gradiva o Novi Gorici (fond 61); Narodu Gorico novo bomo dali v dar. Ob sedemdesetletnici Nove Gorice. Nova Gorica 2017, str. 91, op. 3.

¹⁴ Zgradili bomo Novo Gorico. Poseben odbor bo takoj izdelal vse načrte (*Primorski dnevnik*, 9. 5. 1947, št. 586).

¹⁵ PANG, OLO Gorica–Nova Gorica, t. e. 38, s. e. 3419.

¹⁶ PANG, OLO Gorica–Nova Gorica, t. e. 38, s. e. 3419.

Nekje na teritoriju Slov. Prim. bo nastalo novo naselje, novo mesto in verjetno prav v neposredni bližini stare solnčne Gorice. Nastajalo bo, če bodo zato dani vsi pogoji življenja takega centra.»

V diskusiji, ki je sledila, se je dr. Franc Marušič zavzel, da se mora novo naselje graditi med Solkanom in Gorico. Očitno pa je, da se nekateri prisotni s to lokacijo niso povsem strinjali. Da bi dosegli soglasje, so navzoči sklenili, da naj člani odbora svoja stališča o lokaciji predstavijo pismeno.

Na drugem sestanku (3. maj 1947) je le dr. Marušič, če sodimo po ohranjenem gradivu, v pisni obliki predstavil svoje poglede na lokacijo prihodnjega mesta.¹⁷ Za izgradnjo je navedel razloge (zgodovinski, upravni in gospodarski) in menil, da proti gradnji tudi ne govori »perspektiva, da dobimo Novo Gorico v sklop FLRJ«. Lociral jo je na Blanče, v neposredno bližino »starega« mesta in pri tem menil, da bi tako »naše ljudstvo« lažje prebolelo izgubo Gorice. Novo mesto bo »poudarilo našo ustvarjalno silo in dvignilo prestiž naše države. Če tehtamo«, pravi zdravnik Marušič, »med možnostmi, da se mesto locira v Rožni dolini, Šempetru oziroma Vrtojbi ter na ozemlju med Blančami, Ledinami in Grčno, izločimo najprej Rožno dolino, ker nudi premalo prostora. Šempeter ima ugodne klimatske pogoje, a vsi ostali razlogi govorijo v prid lokacije na ozemlju trikotnika, ki ga zamejujejo kolodvor bohinske železniške proge, Škabrijel in Panovec. Našteje še osem razlogov v prid predlagane lokacije. Med njimi navede, da sta Blanče in Grčna sestavna dela Gorice, da je Solkan najstarejše naselje v okolišu, da je zemlja v navedenem trikotniku ilovnata in da je zemlja v Šempetru in Vrtojbi izredno prikladna za poljedelstvo. V trikotniku so tudi energetski viri (Soča), to oze-

mlje razpolaga z večjim zaledjem, ugodnejšo prometno povezavo in večjo možnostjo razvoja industrije. Opozoril je tudi na strateški faktor in dodal, da klimatski pogoji v poletnem času ne govorijo v prid Šempetru in Vrtojbi. Ta kraja sta lahko edino le stanovanjski naselji.»

Kako je potekala razprava, zapisnik ne piše. Ing. Gvardijančič¹⁸ se je spominjal, da so severno/solkansko rešitev najbolj odločno zagovarjali Josip Štrukelj, dr. Franc Marušič in ing. Evgen Mayer, južno/šempetrsko-vrtojbensko pa Bogomil Vižitin, ki sta se mu pridružila tajnik okraja Jordan Gorjan in ing. Božidar Gvardijančič.

Josip Štrukelj je na sestanku 3. maja 1947 ob soočanju mnenj presodil, da bi k odločitvam veliko prispeval ogled terena. 7. maja 1947 so člani odbora opravili terenski pregled. Bili so na Kostanjevici, na Markovem hribu (Sv. Mark) in na pobočju Svete gore. Tudi po tem ogledu se stališča niso zblížala. Zapisnik ogleda¹⁹ je posebej navedel prednosti in slabosti lokacije na solkanskem in posebej na vrtojbenskem polju. Prednost solkanskega polja je bila bolj direktna povezava z Gorico, pedološko stanje (slabša kakovost zemljišča), bolj razgiban relief, ki je lahko izgledu mesta v prid, burja mestu tudi koristi, za bivanje bi bil primeren zavetni predel pri Kromberku. Negativen očitek je bila prostorska (reliefne konfiguracije) izpostavljenost južnega predela burji, ostrejša podnebne razmere in deloma močvirnati teren. Razloga v prid vrtojbenskemu polju sta bila predvsem dva: večje možnosti za širjenje mestnega prostora in ugodna klima. Prav tako sta bila dva razloga, da je lokacija neustrezna, in sicer: negospodarna pozidava plodonosnega zemljišča in manjša prostorska povezanost z mestom Gorica v primerjavi s solkanskim po-

¹⁷ PANG, OLO Gorica–Nova Gorica, t. e. 38, s. e. 3419.

¹⁸ PANG, Zbirka gradiva o Novi Gorici (fond 61).

¹⁹ PANG, OLO Gorica–Nova Gorica, t. e. 38, s. e. 3419.

²⁰ PANG, OLO Gorica–Nova Gorica, t. e. 38, s. e. 8660.

ljem. Vse navedeno je pokazalo, da je treba zbrati »podatke glede faktorjev gospodarskega razvoja takega novega naselja, da se s številkami more ugotoviti najprimernejše mesto in zavzeti tako eno premišljeno stališče glede tega vprašanja«. Sklenili so, da Božidar Gvardijančič sestavi vprašalno polo, ki naj bi zbrala podatke potrebne za sestavo programa izgradnje novega mesta. Vprašalnik je imel 36 vprašanj. Bila so vsebinsko zelo različna, zahtevna, kompleksna in odgovor nanje ni bil lahek.

Na četrti seji odbora 23. julija 1947 so ugotavljali, da še ni nobenega odziva na vprašalno polo. Udeleženci so sklenili, da pospešijo delo za pridobivanje »analitskega gradiva«, kot je Gvardijančič imenoval na podlagi ankete in ali na kak drug način zbrane v veliki meri statistične podatke. V Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici je ohranjen le en izpolnjen vprašalnik, in sicer zdravnika Marušiča z datumom 1. september 1947.²⁰ Pri splošnih vprašanjih si je anketiranec pri prikazu klimatskih pomagal z domoznansko literaturo (Carl Czoernig, *Das Land Görz und Gradisca*, Dunaj 1873), nekaj statističnih podatkov mu je poslal najverjetneje dr. Robert Hlavaty iz Trsta. Marušič je podrobnejše obdelal zdravstvene razmere z navajanjem mestu potrebnih zdravstvenih ustanov in ugotovil, »da tvori podlago za večino navedenih ustanov nova bolnica«.

Delovni odbor svojega dela pri določanju lokacije ni končal. Bližal se je dan priključitve (15. september 1947) in Gvardijančič je 30. avgusta iz Ljubljane prejel poziv, da prinese zbrano gradivo v zvezi z gradnjo novega mesta na slovensko ministrstvo za gradnje. Gvardijančič je tudi še takrat vztrajal na stališču, da je vrtojbensko polje boljša rešitev, saj se tam »Vipavska dolina naravno isteče pod Kraško planoto v območje Soče, koder je bil priliv Slovencev v staro Gorico najmočnejši in

odločilen«.²¹ V Ljubljani se je sestel z ministrom Mačkom in oddal je ministrstvu zbrano dokumentacijo (karte, analitsko gradivo). Ministrstvo je potrebovalo le karte in ne analitskega gradiva, ki ga pa Gvardijančiču niso vrnili. Med obiskom Ljubljane se je takrat Gvardijančič srečal s tipičnimi slovenskimi razmerami »prerivanje okoli velikih in lepih nalog, položajev in podobnih, včasih komaj vidnih posebnosti«. S to kritično opombo je morda namignil na odločitev, kdo in zakaj je bil izbran za prvega projektanta Nove Gorice.

Vprašanje lokacije Nove Gorice je nato po službeni dolžnosti reševal minister za gradnje Ivan Maček, ko je z močno ekipo sodelavcev obiskal obe predlagani lokaciji. Datum tega obiska ni ugotovljen. Tako se je minister spominjal: »Z daljnogledom sem pregledal ves teren, kako izgleda in še obhodil sem ga in spoznal, da bomo naredili najmanj škode, če pričnemo delati novo mesto prav na tem območju. Tako, vidite, je prišlo do odločitve, da se na tem mestu zgradi Nova Gorica.« Tako je pritrdil mnenju tistih članov delovnega odbora, ki so se potegovali za predel med Blančami in Grčno, za solkansko lokacijo. Gvardijančič je ob ogledu terena s Sv. Marka tistega dne opozoril na možnost šempetrsko-vrtojbenske lokacije, ministru pa na njegovo prepričanje, da tu ne more stati Nova Gorica, ni ugovarjal. Ministrova odločitev je očitno temeljila na argumentaciji, ki jo je zbral v veliki meri delovni odbor pri OLO za Goriško pa tudi glasovi, ki so prihajali iz javnosti.

Dan po Mačkovem obisku so dobili trije arhitekti (Božidar Gvardijančič, Edvard Ravnikar in Marko Župančič) nalogo, da pripravijo načrt za Novo Gorico, ki bo stala pri Solkanu. Izbran je bil Ravnikar, ki je, kot se je Gvardijančič spominjal, še preden je minister Maček obiskal Goriško, skupaj s svojimi študenti (seminarjem), izdelal idejni načrt za novo mesto in upošteval pri tem vse ministrove napotke. V Gvardijančičevem spominu je

²¹ PANG, Zbirka gradiva o Novi Gorici (fond 61).

ostala grenkoba, ker mu minister ni priznal dotokratnega dela pri novogoriškem problemu tako, da bi mu ponudil izdelavo projekta, saj je imel že izbranega projektanta. Ne ozi-
raje se na okolnosti pa je Božidar Gvardijan-
čič vendar pustil pomembno sled pri ustvar-
janju Nove Gorice. Bilo pa bi krivično, ko ne
bi omenili tudi vloge Ivana Kraigherja, ki je
zvesto zapisoval tisto, kar bi lahko potihnilo
v pozabo.

Nova Gorica se je nato začela graditi po
skici urbanistične zasnove arhitekta Edvarda
Ravnikarja. Zasnova je stremela za izgradnjo
povsem novega mesta, v lastnem prostoru,
neodvisno od Solkana in Gorice onstran me-
je.²² Nastajajoče mesto sicer ni sledilo prvo-
tnemu konceptu, saj so lokalni faktorji vanj
krepko posegli, kar je vzbudilo veliko pozor-
nost, zlasti strokovne javnosti. Poseg v to
problematiko pa presega namen tega pri-
spevka.

* * *

O nastajanju, lokaciji in gradnji Nove Go-
rice je nastalo v minulih sedmih desetletjih
več temeljnih besedil. Nazadnje je to odlično
opravil arhitekt in urbanist Tomaž Vuga v
monografiji *Projekt: Nova Gorica* (Ljubljana,
Založba ZRC, 2018). Kljub marljivemu prouče-
vanju zlasti arhivskih virov je ostalo še nekaj
nepojasnjenih problemov. Morda pa jih bodo
dopolnili in pojasnili podatki, pridobljeni iz
še neobdelanega in nepoznanega arhivskega
gradiva.

Nova Gorica je nastajala in nastala kot
kolektivna potreba prebivalstva Posočja, po-
tem ko je ostalo brez svojega stoletnega na-
ravne središča. To je bil temeljni razlog za
njeno izgradnjo, čeravno so se pojavljali kot
vodilo tudi politični in ideološki razlogi, ki jih
Tomaž Vuga sintetiziral v ugotovitvi: »Gotovo

je bila Nova Gorica rezultat tudi ideoloških
pragmatičnih ciljev takratne Jugoslavije. Z
novim mestom so hoteli pokazati sposob-
nost socialistične države, da lahko nadome-
sti izgubljeno Gorico, kot so skandirali ob po-
stavljanju temeljnega kamna prvega novo-
goriškega objekta 13. junija 1948: *Nova
Gorica mora postati svetilnik naše države, ki
bo naše ljudstvo opozarjal na nevarnosti re-
akcionarnega zapada.*«²³ K temu dodamo še,
imenujmo ga narodnoobrambni razlog, pod-
krepljen z izkušnjami stoletnega obmejnega
sožitja: »Pokažimo njim, kaj zmoremo storiti
tudi mi Slovenci!«.

Čas, ko je začela nastajati Nova Gorica,
lahko razdelimo na več obdobij. Določajo in
razmejujejo jih predvsem mednarodne
upravnopolitične spremembe ter z njimi po-
vezane posledice. Prvo obdobje nastajanja
Nove Gorice zaobjema čas od druge polovice
leta 1946 do začetka decembra 1947. Začelo
se je takrat, ko se je vsaj na slovenski strani
pojaviła negotovost, ali se bo nova državna
meja med Italijo in Jugoslavijo z meddržavno
pogodbo udejanjila tako, da bo Gorico priso-
dila Italiji in da bo njeno s Slovenci naseljeno
zaledje v Jugoslaviji oziroma Sloveniji ostalo
brez svojega stoletja uveljavljenega družbe-
nopolitičnega središča. Slutnjo je potrdila
pariška mirovna pogodba 10. februarja 1947.
Že ob prvi slutnji, sredi leta 1946, da se meja
ne bo začrtala tako, kot si je zamislila in zah-
tevala jugoslovanska oziroma slovenska
stran, se je ob vsem drugem sprožila tudi za-
misl, da bo moralo zaledje Gorice (Cerkljan-
sko-Idrijska, Tolminska, Trnovska in Banjška
planota, Vipavska dolina Brda in spodnji
Kras) ustvariti novo središče. Zato so se že
pred 15. septembrom 1947, pred datumom
uveljavitve pariške mirovne pogodbe, širile v
javnosti zamisli in bile sprejete nekatere od-
ločitve o gradnji novega središča zaledja me-

²² Tomaž Vuga, *Projekt: Nova Gorica*, Ljubljana, ZRC SAZU, 2018, str. 54.

²³ Tomaž Vuga, n. d., str. 94–95.

sta Gorice. Po delno sprejetih urbanističnih načrtih in prvih terenskih pripravljanih delih (oktobra in novembra 1947) so se v začetku decembra 1947 na redko naseljeni ravnini med Solkanom, Kromberkom, Kostanjevico in takrat že nekdanjimi severnimi predeli občine Gorica začele z delovanjem mladinskih delovnih brigad nizke gradnje bodočega mesta. To je bil trenutek, ki se označuje kot začetek gradnje novega mesta, ko je njegovo nastajanje stopilo v drugo obdobje, zaznamuje ga prostovoljno delo mladinskih (1948) in frontnih brigad. Končalo se je na začetku petdesetih let. Sredstva za začetek gradnje so se zbirala oziroma naj bi se zbrala iz jugoslovanskih državnih in slovenskih republiških virov. V tem času se je začela ustvarjati urbanistična zasnova mesta, zgradili in zasnovali so se tudi gospodarski obrati (tovarna pohišstva, kasnejši Meblo), ki naj bi pogojevali obstoj in razvoj mesta ter njegovega zaledja. Zunaj ožjega okoliša bodočega mesta naj bi se gradili tudi komunikacije, energetske viri in številne ter različne ustanove, ki so bile nujno potrebne in značilne tudi za delovanje mesta v nastajanju. V novozgrajene stanovanjske objekte v Novi Gorici so se prvi prebivalci vselili že leta 1949.

Od začetka petdesetih let dalje sledijo obdobja, ki so jih zamejevali administrativne in politične spremembe ter razpoložljiva finančna sredstva in ki jih ne zaznamujejo konkretni datumski mejniki. Tomaž Vuga jih je v omenjeni monografiji opredeljeval po desetletjih.

Obseg del na gradbišču Nove Gorice se je po letu 1949 močno skrčil in gradnja je slonela predvsem na lokalnih finančnih sredstvih. Začetni polet pri gradnji je zaradi pomanjkanja denarja pa tudi zaradi njegovega vlaganja v druga gradbišča po Jugoslaviji (na primer v Novi Beograd) postopoma pojenjal. Jugoslovanska država in z njo Slovenija vred sta se v obdobju izvajanja centralno planskega petletnega plana (1947–1951) zlasti s kriti-

ko informbiroja (1948), organa, ki je koordiniral in nadziral, in svetovne komunistične stranke, znašli v težkem gospodarskem položaju. Primanjkovalo je tudi delovne sile. Upanje, da bi k pospešeni rasti Nove Gorice pripomogla novoustanovljeno državno ministrstvo za novoosvojenega kraja, prav tako tudi novoustanovljeni Oblastni odbor za goriško oblast s sedežem v Postojni (1949–1951), se ni uresničilo, kajti ta odbor je bil po nekaj mesecih dela ukinjen.

7. novembra 1949 se je prvič uradno omenilo ime Nova Gorica kot zaselek Krajevnege (mestnega) ljudskega odbora Solkan. Z zakonom o razdelitvi Republike Slovenije na okraje in občine je bila 19. aprila 1952 ustanovljena občina Nova Gorica. Tako se je prejšnji istoimenski zaselek solkanskega ljudskega odbora preobrazil v mesto. Nove pobude v razvoju gospodarstva okraja Gorica je po začetni krizi v začetku petdesetih let, poleg oživljanja jugoslovanskega in slovenskega gospodarstva, nakazal tudi italijansko-jugoslovanski sporazum o maloobmejnem prometu, podpisan v Vidmu avgusta 1955, potem ko je bilo začasno rešeno tako imenovano tržaško vprašanje (1954). Videmski sporazum je odprl do takrat tesno zaprto državno mejo, omogočil obmejnemu prebivalcem čezmejne stike ter izmenjavo dobrin pa tudi trdnejše sodelovanje na političnem, gospodarskem in kulturnem področju. Vse to je dalo Novi Gorici novega poleta in vzpona. Ustvaril je eno potlej temeljnih značilnosti sedanje Nove Gorice, da je obmejno mesto. Leta 1955 je Nova Gorica s pridružitvijo tolminskega okraja (že leta 1952 mu je bil priključen okraj Idrija) postala središče velikega okraja Gorica in torej pravo regijsko središče. To pa ni pomenilo, da so se v gradnjo novega mesta v izdatnejši meri vključila sredstva SR Slovenije. V veliki meri je gradnja mesta temeljila na lokalnih virih, še zlasti potem, ko je bil konec leta 1962 okraj Gorica ukinjen in bil priključen okraju Koper. V letih 1960 in 1961 so se

novogoriški pridružile občine s sedežem v Šempetru pri Gorici in na Dobrovem ter v Kanalu ob Soči. Po ukinitvi okraja Koper se je aprila 1965 konstituirala novoizvoljena Skupščina občine Nova Gorica. Pobuda za družbeni razvoj novogoriške občine in njenega sedeža je slonela na lokalnih dejavnikih. Urbanistično načrtovanje in njegovo uresničevanje sta predstavljala tako investicijski kot gradbeniški problem.

Začelo se je razdobje, ki je trajalo vse do nastanka samostojne Slovenije, ko se je ozemlje novogoriške občine postopoma manjšalo najprej leta 1994 z ustanovitvijo občin Brda in Kanal ob Soči ter z ustanovitvijo občin Šempeter-Vrtojba (1998), Miren-Kostanjevica (2004) in Renče-Vogrsko (2006). Nova Gorica je kot sedež občine ohranila formalno, deloma pa tudi neformalno pridobljeno vlogo širšega regionalnega središča severne Primorske, vendar v mejah manjšega območja od nekdanjega okraja Gorica, v pribli-

žnem obsegu slovenskega dela nekdanje habsburške goriške grofije. Mestna občina sodi v Goriško statistično regijo, ki jo sestavlja 12 občin. Ozemlje novogoriške mestne občine meri 279,5 km², na njem živi v 19 krajevnih skupnostih skoraj 32.000 prebivalcev. Po podatkih iz leta 2015 je v mestu Nova Gorica živelo 12.985 prebivalcev.

Preskočili smo čas sedmih desetletij, v katerem se je v javnosti pojavila cela vrsta različnih sodb o rasti, o vlogi in prihodnosti Nove Gorice. Poleg nedvoumno pohvalnih in pritrtilnih ugotovitev so našli svoje mesto tudi razmisleki o urbanem in arhitekturnem razvoju mesta, o vizijah Nove Gorice, da bi po vseh prestanih in doživetih prigodah, po vzponih in padcih, doživela tako preobrazbo, da bi postala center širše »vipavske urbane regije«, kot je o vizionarski in nikakor ne utopični ideji zapisal Tomaž Vuga.²⁴

²⁴ Tomaž Vuga, n. d., str. 354.

Pomožni objekti, ki so služili graditeljem Nove Gorice, s »frnažo« v ozadju in »magistralo« v izgradnji (fototeka Muzeja novejšje zgodovine Slovenije).